

Manželstvo – teologická reflexia

MAREK PETRO

Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta

Abstract: *God who created man out of love, also called him to love, which is a fundamental and innate vocation of every human being. The basic challenge to man is already summarized in the introductory words of the Bible: „Be fruitful and multiply and fill the earth!“ (Genesis 1:28). Implementation of this primary occupation to the life is done through access to mutual relation. Man is constituted as being of love and relation, primarily due to his Creator and secondary to the others. Love in its final form of personification, in Jesus Christ, is the hidden reason and self-determination of human love. The innate way of realization of this profession is natural to man just through marriage, in which he has been invited to accept with respect and to carry out the God's plan. As the cradle of life and love, in which a man is „born“ and „growing“, the family is the basic cell of human society. Christian marriage contains in itself the secret of presence of Jesus Christ, the Church and Holy Trinity in the very deepest relation of people community. It is an area of embodying love of God, sharing with man quite specific calling to perfect unity.*

Key words: *Jesus Christ. Church. Relationship. Marriage. Family.*

Kresťanské manželstvo je samo v sebe liturgickým aktom oslavy Boha v Ježišovi Kristovi a v Cirkvi. Prijatím tejto sviatosti kresťanskí manželia vyznávajú svoju vďačnosť Bohu za jeho cenný dar, ktorý dostali, aby mohli vo svojom manželskom a rodinnom živote znovu prežívať samotnú Božiu lásku ku všetkým ľuďom a lásku Ježiša Krista k Cirkvi, svojej neveste. Z manželstva, ako sviatosti, plynie pre manželov dar a povinnosť každodenne prežívať posvätenie, ktoré dostali. Tiež z nej plynie aj milosť a morálny záväzok pretvárať celý život na trvalé duchovné obety (Porov. FC 56).

Hoci sa dôstojnosť sviatosti manželstva neprejavuje všade s rovnakou jasnosťou, predsa len vo všetkých kultúrach jestvuje určitý zmysel pre

veľkosť manželského zväzku, lebo blaho človeka a ľudskej kresťanskej spoločnosti úzko súvisí s priaznivým stavom manželského a rodinného spoločenstva (GS 47).

Manželský zväzok sa sľubom partnerov stáva znamením večnej zmluvy Ježiša Krista s Cirkvou a láska manželov participuje na láske Ježiša Krista k Cirkvi. Láska manželov musí mať plný ľudský rozmer. Ak by tak nebolo, nemôže byť znakom, teda sviatosťou.¹

Sviatosť manželstva je znakom spojenia Ježiša Krista a Cirkvi. Dáva manželom milosť milovať sa láskou, akou Ježiš Kristus miloval svoju Cirkev. Takto milosť sviatosti manželstva zdokonaľuje ľudskú lásku manželov, posilňuje ich nerozlučiteľnú jednotu a posväcuje ich na ceste do večného života.²

Človek sa teda zo svojej prirodzenosti prejavuje ako bytosť túžiacia po Bohu, ako to vyjadril sv. Augustín: „(...) *nepokojné je srdce naše, kým nespočinie v tebe*“³. Medzi človekom a Bohom však ostáva transcendentná prekážka. Boh ostáva vždy veľkým nepochopiteľným tajomstvom. Vo svojom imanentnom bytí je tak odlišný od človeka, že ľudské myslenie a ľudská reč ho nedokáže dokonale obsiahnuť.⁴

O tomto tajomstve sa zmieňuje aj apoštol Pavol: „*On jediný má nesmrtnosť a prebýva v neprístupnom svetle; jeho nik z ľudí nevidel, ani vidieť nemôže*“ (1Tim 6,16). „*Aká hlúbkosť Božieho bohatstva, múdrosti a vedomosti! Aké nepochopiteľné sú jeho súdy a nevyspytateľné jeho cesty!*“ (Rim 11,33).

Na to, aby muž a žena našli svoje miesto v Božom pláne, naliehavo potrebujú, aby našli seba samých, aby našli svoju identitu. Boh je pre človeka tajomstvom, ktoré nie je možné bezprostredne poznávať ako nejaké hmotné veci. Nejestvuje totiž takým spôsobom, ako jestvujeme my. Preto je nesprostredkovaná komunikácia medzi Bohom a človekom kvôli úplnej rozdielnosti oboch partnerov nemožná. Toto sprostredkovanie sa uskutočňuje tak, že sám Boh vstupuje do nášho života nám prijateľným spôsobom. Má veľký záujem o svoje stvorenie a skláňa sa k nemu, aby tak preklenul bariéru; čo je človeku nemožné.⁵

Táto milosť sa zo strany Boha prejavuje v samotnej vnútornej podstate stvorenia tým, že dáva človeku schopnosť a túžbu hľadať a objavovať ho.

¹ Porov. SALAŮN, P.: *Žyjúcy w separacji, rozwiedzeni*. Poznań : Wydawnictwo „W drodze“, 1997, s. 132.

² Porov. MICHANČOVÁ, S.: Moc ublíženia a moc odpustenia. In: *Viera v moc a moc viery*. Banská Bystrica : KETM PF UMB, 2007, s. 98.

³ SVÄTÝ AUGUSTÍN: *Vyznania*. Bratislava : LÚČ, 1997, s. 29.

⁴ Porov. SLODIČKA, A.: Kresťanské manželstvo z aspektu byzantskej duchovnosti. In: *Viera a život*. Trnava : Dobrá kniha, roč. 18, č. 6, 2008, s. 69.

⁵ Porov. MICHALOV, J.: *Sedem sviatostí*. Bratislava : LÚČ, 2002, s. 113-119.

Boh je ale prvý, ktorý prichádza, pretože človek tajomstvo Boha nemôže odhaliť. Dáva sa poznať takým spôsobom, aby mu človek porozumel. Toto zjavenie sa deje v prvom rade cez sviatosť Cirkvi.⁶

Z toho je zrejmé, že tou najväčšou a v podstate jedinou pravou sviatosťou je sám Ježiš Kristus – zakladateľ jedinej Cirkvi, ktorý prichádza a darúva sa všetkým ľuďom. Keďže jeho život na zemi medzi ľuďmi mal aj svoje ľudské ukončenie v smrti na kríži, Kristus poveruje Cirkev, aby ďalej sprostredkovala a odovzdávala jeho zjavenie. Tak sa samotná Cirkev stáva sama sviatosťou, ako o tom píše aj Druhý vatikánsky koncil (Porov. LG 62), pretože skrze ňu prichádza Boh jedinečným a tajomným spôsobom k človeku. Toto poznanie je veľmi dôležité pre hlbšie pochopenie tajomstva sviatosť manželstva ako o ňom píše sv. Pavol v Liste Efezanom (Porov. Ef 5,21nn). Boh k nám teda aj naďalej, teraz cez Cirkev ako spoločenstvo veriacich, hovorí “našou” rečou využívajúc skúsenosti nášho života. Tu je teda pôvod všetkých sviatosť, ktoré vychádzajú v prvom rade z Krista a potom Cirkvi – jeho nevesty. Manželstvo je tak pre manželov tajomstvom, skrze ktoré k nim prichádza Boh a skrze ktoré oni smerujú k Bohu.⁷

Hovoríme o tajomstve, pretože Boh ostáva vždy nekonečný a nami nikdy úplne nepochopiteľný. Aj v Novom zákone sa pre označenie darovania sa Boha používa termín tajomstvo, v gréčtine *mysterion*, ktoré bolo neskôr chápané ako vyjadrenie sviatosťnej skutočnosti.⁸

Ak však chceme dospieť k samotnému sviatosťnému chápaniu manželstva, musíme nahliadnuť do starozákonnej tradície, pretože novozákonná teológia sviatosť je úzko prepojená s Božím slovom Starého zákona.

Aj keď v Starom zákone nemôžeme hovoriť o sviatosťnom charaktere manželstva tak, ako to podáva novozákonná teológia, predsa istý sviatosťný charakter manželstva je zrejмый, pretože sviatosť ako sebazdelenie Boha sprevádza človeka od jeho stvorenia. A tak už aj v Starom zákone je sviatosť vyjadrená v Božom ľude, rítach židovského náboženstva ako napríklad obriezka, či veľkonočný baránok. Tak aj manželstvo je hlboko prežívané v náboženskom kontexte, ktorý je zdôvodnený textom samotného Písma.

Starý zákon a manželstvo

Začiatky manželstva ako posvätnéj ustanovizne siahajú už do počiatkov starozákonnej tradície. Dôležitý vplyv majú kňazský (P) a jahvistický (J) prameň textov knihy Genezis.

⁶ Porov. MOJZEŠ, M.: Vysluhovanie sviatosť ako teológia. In: *Vysluhovanie sviatosť podľa Malého trebníka (Recensione rubena)*. Prešov : PU v Prešove GTF, 2007, s. 48.

⁷ KASPER, W.: *Teologie křesťanského manželství*. Brno : CSDK, 1997, s. 34.

⁸ V latinčine sa v tomto kontexte výrazu *mysterion* stretáme s pojmom *sacramentum*.

1. Muž a žena sú stvorení na Boží obraz a obom je rovnako priznávané ľudské bytie, hodnota a dôstojnosť (Porov. Gn 1,27) – prameň P.
2. Muž a žena sú predstavení ako rovnocenní partneri, ktorí sa majú vzájomne dopĺňať (Porov. Gn 2,18. 21-24) – prameň J.

Autor prameňa P kladie dôraz na blízkosť Boha, ktorého činnosť poznávali Hebreji najskôr vo svojich dejinách. Cirkev túto pravdu o blízkosti Boha neprestajne ohlasuje v antropológii. Podstatou tejto náuky antropológie je pravda o človeku, ako o obraze Boha, o človeku, ktorý je čosi viac ako len nejaká obyčajná časť prírody alebo anonymný element ľudskej spoločnosti. Je to manifestácia Božej dobroty a lásky.⁹ Muž a žena majú na nej podiel svojou podobnosťou Bohu v spoločnom ovládaní zeme a v pokračovaní stvoriteľského diela (Porov. Gn 1,28). „Plodnosť sa tu javí ako sám cieľ pohlavnosti, ktorá je sama v sebe čímśi výborným, ako aj celé stvorenie (Porov. Gn 1,31). Takto sa potvrdzuje Boží ideál manželskej ustanovizne, prv ako hriech pokazil ľudské pokolenie“.¹⁰

Jahvistický text Genezis nám v druhej kapitole dáva ešte podrobnejšiu informáciu o spolupatričnosti muža a ženy. 23. verš tejto kapitoly hovorí: „*Vtedy Adam povedal: «Toto je teraz kosť z mojich kostí a mäso z môjho mäsa; preto sa bude volať mužena, lebo je vzatá z muža»*“ (Gn 2,23). Tento verš obsahuje slovnú hračku medzi výrazmi *ʾish* – muž a *ʾissab* – žena.¹¹ Slová majú rovnaký koreň, čím je vyjadrená rovnocennosť, nie však rovnaká identita muža a ženy. Tu sa otvára priestor pre ich vzájomné dopĺňanie. *ʾIsb* je hebrejské slovo, ktoré vyjadruje zrelosť muža, ovládajúceho seba samého pre dobro iných. Je to zaujímavá idea vo svete, v ktorom sa žena považovala za nižšiu od muža alebo za jeho vlastníctvo. Autor poukazuje, že žena nie je na nižšom stupni a nie je vecou, ktorú muž môže používať podľa ľubovôle. Práve naopak, žena je „telo z jeho tela“ (Porov. Gn 2,23), t. j. jemu rovná a veľmi blízka, je mu daná Bohom ako „pomoc“ (Porov. Gn 2,18), a tak predstavuje Boha, od ktorého prichádza pomoc (KKC 1605).

Samotný 18. verš druhej kapitoly Genezis zjavuje hlboký vzťah medzi mužom a ženou a naznačuje podstatu ženskosti – byť pre druhého, od ktorej sa bude muž vo svojich dejinách neustále učiť: „*Potom Pán, Boh, povedal: «Nie je dobré byť človeku samému. Urobím mu pomoc, ktorá mu bude podobná»*“ (Gn 2,18). Verš nepoukazuje len na význam ľudskej komunikácie, ale vyjadruje skutočnosť, že muž a žena dosiahnu plnosť svojho vlastného JA len v stretnutí sa so svojím partnerom.

⁹ Porov. KYSELICA, J.: *Úvod do Pentateuchu*. Bratislava : ALOSIANUM, 1997, s. 50.

¹⁰ DUFOUR, X.L. et al.: *Slovník biblickej teológie*. Trnava : Dobrá kniha, 2003, s. 538.

¹¹ Porov. ĎURICA, J.: *Komentáre a marginálie Jeruzalemskej Biblie k Pentateuchu*. Trnava : Dobrá kniha, 1998, s. 34.

Paradoxne, napriek životu v raji s Bohom, muž by ostal podľa Božieho slova v osamotení protiviacemu sa prirodzenosti, keby nebol dostal partnerku, ktorá ho z jeho samoty môže vyslobodiť. Samota, ktorú prežíva Adam pred stvorením Evy poukazuje na interpersonálne zameranie muža a ženy. Muž a žena sú stvorení pre jednotu, ktorá zahŕňa telo aj dušu. Skrze tento vzťah sú pozvaní plnšie prežívať spoločenstvo s Bohom. Vzťah bez Boha však samotu nevyplní.

Pre teológiu manželstva v Starom zákone majú zároveň význam texty, v ktorých je manželstvo používané ako obraz a podoba pre vzťah Boha k svojmu ľudu (Porov. Iz 54; Jer 2-3; 30-31; Ez 16; 23; Oz 1-3). Manželstvo má pred očami Jahveho platnosť zmluvy, ktorá bola uzatvorená natrvalo (Porov. Prís 2,17; Mal 2,14). Napriek takto uvedenému vzťahu sa manželstvo spočiatku javí ako produktívne a ekonomické spoločenstvo, pre ktoré je charakteristický silný patriarchát, v ktorom sa na ženu neraz pozerá zo zorného uhla majetku.

Zmyslom a prvoradou hodnotou manželstva je mať veľa detí, ktoré sú znakom požehnania. Potomstvo malo niesť rodinné meno, zväčšoval sa tak vplyv rodiny a zároveň sa v nádeji príchodu očakávaného Mesiáša šíril Boží ľud. To prirodzene viedlo k praxi polygamie. *„Jabvistický autor, ktorého ideálom bola monogamia (Porov. Gn 2, 18-24), pranieruje túto prax, keď jej pôvod pripisuje iniciatíve barbarského Lamecha v Gn 4,19.“*¹²

Aj keď sa kladie dôraz na osobné spoločenstvo muža a ženy (Porov. Gn 24,67; Prís 5, 15-20; 18,22), muž má prednostné práva aj k mimomanželskej sexualite, ktorá bola “ospravedlňovaná” starostou mat potomstvo. Bezdetná žena mohla manželovi dovoliť, aby mal deti od jej otrokyne, ako to bolo napr. v prípade Sary a Abraháma (Porov. Gn 16) či Ráchel a Jakuba (Porov. Gn 30, 1-8). Túto prax poznali i v Mezopotámii (napr. Chamurabiho zákoník, § 144-147).¹³ *„I keď sa vyčítajú mužovi pohlavné priestupky proti manželstvu (Porov. Prís 2,16; 5, 1-23; Mal 2, 14-16), nikdy sa neodsudzujú tak prísne ako chyby ženy.“*¹⁴ *„Mužovi formálne nič nezakazovalo, aby mal pomer so slobodnými ženami alebo s prostitútkami. Postupne sa však presadzuje vernosť a čím viac sa šlo k monogamii, tým sa zakazuje cudzoložstvo aj mužovi“* (Porov. Job 31, 9-12; Sir 9, 5.8-9; 41, 22nn).¹⁵

Starozákonný sviatosťný charakter manželstva vyjadruje skutočnosť, že manželstvo je pre človeka darom od Boha, a preto je úzko spojené s požehnaním. Aj keď požehnanie je chápané skôr ekonomicko-

¹² DUFOUR, X.L. et al.: *Slovník biblickej teológie*. Trnava : Dobrá kniha, 2003, s. 539.

¹³ Porov. KOLEKTÍV AUTOROV: *Nový biblický slovník*. Praha : Návrat domů, 2009, s. 580.

¹⁴ SCHMAUS, M.: *Sviatosti*. Bratislava : RKCMBF UK, 1992, s. 372.

¹⁵ DUFOUR, X.L. et al.: *Slovník biblickej teológie*. Trnava : Dobrá kniha, 2003, s. 541.

pragmaticky, predsa je tu isté povedomie, že cez manželstvo Boh ukazuje, že je s človekom a pre človeka. A naopak človek môže v manželstve realizovať Božiu vôľu skrze lásku, ktorá je interpretovaná ako najvyššia norma duchovného života (Porov. Mk 12, 28-34).

Posvätnosť manželstva je hlboko zvýraznená aj vo vzťahu medzi Bohom a Izraelom, jeho ľudom. Bude preto osožné sa ešte na chvíľu zastaviť pri tomto obraze, ktorý bol neskôr dôležitým základom pre pochopenie hodnoty sviatosti manželstva v kontexte vzťahu Krista a Cirkvi, ako to opisuje sv. apoštol Pavol v Liste Efezanom.

Pavol bol dobre oboznámený s touto starozákonnou analógiou, objavujúcou sa najmä v prorockých knihách Deutero-Izaiáša, Jeremiáša, Ezechiela a Ozeáša, ktorú aplikuje na vzťah Krista a Cirkvi (Porov. Ef 5,21nn). Vzťah Jahveho k Izraelu zároveň odhaľuje veľkosť a hodnotu manželskej lásky.

Evidentne je táto láska predstavená v prvých troch kapitolách Knihy proroka Ozeáša, kde Jahveho láska k neveste t.j. Izraelu je nielen spravodlivá, ale predovšetkým milosrdná, odpúšťajúca a úplná. „*Vtedy si ťa navždy zasnúbim, za pravdu a právo si ťa zasnúbim, za lásku a zľutovanie, zasnúbim si ťa za vernosť, takže poznáš Pána*“ (Oz 2, 21-22). To znamená, že manžel nemiluje svoju nevestu kvôli „zisku“, ale nezištne pre jej vlastnú hodnotu – *agapé*.

„*Zasnúbim si ťa za...*“ je formula vyjadrujúca svadobné veno ženícha (Porov. 2 Sam 3,14; o platení za nevestu – Porov. Dt 22,29). Pán platí novou cenou. Venom nie sú materiálne veci, ale osobné postoje a prejavy. Prvé dva výrazy vyjadrujú legálny aspekt: „*spravodlivosť a právo*“; ďalšie dva aspekty nežnosti: „*velkodušnosť a súcit*“; piaty zdôrazňuje stabilitu: „*vernosť*“ bude dôvodom, že manželstvo bude trvať navždy. Ide len o postoje zo strany ženícha, alebo aj nevesta sa bude vyznačovať rovnakými postojmi? Nuž z toho, že tieto dispozície dostane do vena je zrejme, že budú aj jej kvalitami.¹⁶

Sám Boh – iniciátor lásky – vstupuje do vzťahu ako partner, čím je analogicky naznačená istá obojstranná rovnocennosť a zodpovednosť partnerov, pretože srdce ľudu bude premenené pre tvorivý, *milujúci dialóg*, ako to vyjadril prorok Jeremiáš: „*Ved' Pán stvorí čosi nové na zemi: žena obklíči muža.*“ (Jer 31,22) Izrael si privinie Jahveho, lebo bude mať nové srdce a bude poznať Pána (Porov. Jer 31, 33-34; Ez 36, 26-28).

Dialogický vzťah si vyžaduje vernosť a iniciatívu z oboch strán. Človek je však veľmi nestály, a preto je láska možná iba kvôli tomu, že jej garantom je sám Boh, ktorý jej ostáva verný a z toho dôvodu odpúšťa a očisťuje človeka – svoju nevestu: „*Keď aj urobím s tebou, ako si robila ty,*

¹⁶ RINDOŠ, J.: *Proroci*. Bratislava : [s.n.], 1999, s. 60.

keď si opovrbla prísahou a zrušila zmluvu: potom sa rozepamätám na svoju zmluvu s tebou v dňoch tvojej mladosti a uzavriem s tebou večnú zmluvu“ (Ez 16, 59-60).

Vidíme, že nezištná láska Boha vyjadruje nielen Boží vzťah k ľuďom, ale stáva sa aj vzorom pre manželov. Sám Boh je ručiteľom večnej lásky, on je strážcom dôstojnosti osobnosti človeka, ktorá sa v láske daruje a zveruje inému človeku. V tomto kontexte Kristus pripravuje Cirkev (Porov. Ef 5,27) a uschopňuje manželov pre lásku, ktorá bude motivovaná z ich vnútra, pretože v srdciach budú mať vpísané Božie slovo (Porov. Jer 31,33).

Vzťah Jahve – Izrael, Kristus – Cirkev a muž – žena je vyjadrením jednej a tej istej lásky. Muž a žena sú pozvaní k rovnakému milujúcemu dialógu, v ktorom objavujú svoju vlastnú hodnotu a stávajú sa darom jeden pre druhého. „Je príznačné, že manželstvo v Novom zákone symbolizuje tajomné spojenie Krista s Cirkvou a že aj sám Ježiš sa prirovnáva k ženíchovi (Porov. Mk 2, 19-20)“.¹⁷

Tu sa dostávame k tajomstvu, ktoré sa neodvolateľne zjavuje v Novom zákone, kde láska je tým priestorom a symbolom, cez ktorý sa stretá Boh s človekom. Manželia vo svojej láske prichádzajú k Bohu a cez tú istú lásku prichádza Boh k manželom.

Nový zákon a manželstvo

Významnú úlohu vo sviatosťnom chápaní lásky má najmä Pavlov list Efezanom, a to predovšetkým časť 5, 21-33, ktorá v najširšom kontexte súvisí s obsahom celého listu, v ktorom Pavol hovorí o veľkosti Cirkvi. Preto časť vzťahujúcu sa na manželstvo je potrebné chápať nielen ako výpoveď o vzájomnom vzťahu muža a ženy, ale aj ako vyjadrenie vzťahu kresťana s Cirkvou a Cirkvi s Kristom, na ktorom má manželský stav účasť. Muž, ktorý je hlavou, tak predstavuje Krista a manželka Cirkev (Porov. Ef 5,23). Z toho je jasne zrejmé, že Pavlove slová o podriadenosti ženy a nadriadenosti muža (Porov. Ef 5, 21-23) nie sú slová o moci ale o láske.

To znamená, že v nadriadenosti manžela nad manželkou nemá miesto despotické správanie sa. Takýto postoj, dovedty do značnej miery praktizovaný, je ovocím hriechu, ktorého najväčším následkom bola strata dôverného vzťahu s Bohom (Porov. Gn 3,16). Preto Pavol kladie v manželskom vzťahu na prvé miesto Krista ako hlavu. V tejto línii: *Kristus – muž – žena* je manželova nadriadenosť prejavom služby (Porov. 1Kor 11,3). Ježiš sám často upozorňoval apoštolov, aby nekonali z pozície sily a prevahy nad druhými: „*Lebo ani Syn človeka neprišiel, aby sa dal obsluhovať, ale aby slúžil a položil svoj život ako výkupné za mnohých*“

¹⁷ HERIBAN, J.: Úvod do Knihy proroka Ozeáša. In: *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Rím : [s.n.], 1995, s. 1873.

(Mk 10,45). Preto Pavol zdôrazňuje: „*Muži, milujte manželky, ako aj Kristus miluje Cirkev a seba samého vydal za ňu*“ (Ef 5,25).

Z toho vyplýva, že sviatosť manželstva sa nedá oddeliť od sviatosti Cirkvi. Práve naopak, ako uvádza Druhý vatikánsky koncil: „*Kresťanskí manželia sviatosťou manželstva, ktorou naznačujú tajomstvo jednoty a plodnej lásky medzi Kristom a Cirkvou a majú na ňom účasť, (Porov. Ef 5,32) navzájom si pomáhajú k svätosti manželským súžitím*“ (LG 11). Obaja tak predstavujú akoby malú Cirkev.

Pápež Pavol VI. dokonca hovorí: „*V dejinách Cirkvi si rodina právom zaslúžila krásnu definíciu «domáca cirkev»... v každej kresťanskej rodine by sa mali nachádzať niektoré rysy univerzálnej Cirkvi. Okrem toho rodina sa má stať práve tak ako Cirkev prostredím, v ktorom sa evanjelium uplatňuje a z ktorého vyžaruje... Takáto rodina sa stáva blásateľkou evanjelia aj v mnohých iných rodinách a v celom svojom životnom prostredí*“ (EN 71).

Preto aj Pavol nadväzujúc na text Gn 2,24, na manželskej jednote muža a ženy, vysvetľuje, že manželstvo má účasť na tajomstve Krista a Cirkvi a aj ono samo je tajomstvom. „*Preto muž zanechá otca i matku a pripúta sa k svojej manželke a budú dvaja v jednom tele. Toto tajomstvo je veľké; ja hovorím o Kristovi a Cirkvi*“ (Ef 5, 31-32).

Toto tajomstvo – *mystérion* – znamená v Novom zákone “zjavenie a uskutočnenie spásneho Božieho rozhodnutia“. Toto rozhodnutie urobil Boh od večnosti, stalo sa zjavným a účinným v Ježišovi Kristovi a ďalej sa zjavuje a uskutočňuje skrze Cirkev (Porov. Ef 3; Kol 1). „*Pojmom mystérion je vyjadrená v podstate celá ekonómia spásy, ktorá je zameraná na uskutočnenie Božieho kráľovstva, v ktorom bude dokonale uskutočnená jednota medzi Bohom a ľuďmi ako aj ľuďmi navzájom*“. Cirkev ako *mystérion* (Porov. Ef 3, 4-6; 5,32) je takto sviatosťou Boha, skrze ktorú Kristus ako jej ženích sa dáva v jednote všetkým jej členom a skrze nich celému svetu.

Táto ekleziologická dimenzia umožňuje vidieť v texte Ef 5, 21-33 veľké vnútorné priblíženie sa pojmu *mystérion* a kresťanského manželstva, neskôr identifikovaného ako sviatosť.¹⁸ V manželstve sú muž a žena vtiahnutí do tajomstva (*mystérion*) vzťahu Krista a Cirkvi. Napokon možno dodať, že ešte hlbšie je človek vtiahnutý do tajomstva Krista skrze krst a eucharistiu.

Keďže manželstvo má účasť na tajomstve Krista a Cirkvi, aj ono je sviatosťou, ktorá sa dá pochopiť len v rámci sviatostnosti celej Cirkvi. Manželia svojím spolunažívaním majú nielen účasť, ale sú aj obrazom sviatostného vzťahu Krista a Cirkvi a navzájom si pomáhajú k svätosti (LG 11), pretože Kristus stále spásonosne účinkuje a je prítomný v manželoch

¹⁸ Žiadny zo siedmich „spásnych znakov“, ktoré boli neskôr nazvané sviatosťami, nie je v Novej zmluve označený ako “*mystérion*“.

spôsobom, ktorý zodpovedá ich spoločnému životu. Veď Cirkev je spoločenstvo veriacich zjednotených medzi sebou navzájom a Kristom. A kde je viditeľnejším spôsobom zobrazená táto jednota ak nie medzi manželmi? Preto môžeme každé manželstvo a rodinu nazvať "domácou cirkvou" (LG 11), pretože predovšetkým v tomto spoločenstve sa vytvára najhlbšia jednota medzi členmi Cirkvi a Kristom, ktorý hovorí: „*Kde sú dvaja alebo traja zbratovaní v mojom mene, tam som ja medzi nimi*“ (Mt 18,20).

Podriadenie sa Cirkvi Kristovi a Kristova vykupujúca láska k Cirkvi sú pre manželov živým pravidlom, ktoré majú uskutočňovať: „*Ale aj vy, každý jeden nech miluje svoju manželku ako seba samého. A manželka nech si ctí muža*“ (Ef 5,33); a budú to môcť, pretože milosť vykúpenia zasahuje samú ich lásku, a tak aj sexualita manželov sa transcenduje do svätej reality, ktorá ju premieňa.¹⁹

V čom teda spočíva tajomstvo a podstata sviatosti manželstva? Nuž v tom, že sám Boh, ktorý je láska sa chce darovať človeku aj cez skúsenosť a krásu ľudskej lásky. Preto je pochopiteľné, že táto láska, ak má naozaj byť miestom stretnutia s Bohom, si vyžaduje od manželov ochotu byť otvorený láske cez nezištné darovanie sa druhému a takto aj Bohu. Vyžaduje si úprimnú otvorenosť pred tajomstvom a krásou ako druhého, tak aj Boha.²⁰

Preto si manželská láska vyžaduje čistý pravdivý prístup k vzťahu cez výlučnosť a úctu, ktorá zahŕňa tak plodnosť, ako aj vernosť a nerozlučiteľnosť. Tak to zjavil aj sám Ježiš Kristus, na ktorého sa odvolával Pavol: „...*prikazujem, ani nie ja, ale Pán, aby manželka neodchádzala od muža*“ (1Kor 7,10nn). Kresťanské manželstvo by teda malo byť budované na fundamente vzájomnej lásky, ktorá sa odráža zo vzájomnej túžby po partnerovi, ktorú treba prehľbovať až do smrti.²¹

Ako uvádza Katechizmus Katolíckej cirkvi, sviatosť manželstva sa pre samotných manželov stáva stretnutím so samotným Kristom, ktorý „*zostáva s nimi, dáva im silu vziať na seba svoj kríž a nasledovať ho, znovu povstať po svojich pádoch, navzájom si odpúšťať, vzájomne si niesť bremená, podriaďovať sa jeden druhému «v bázni pred Kristom» (Ef 5,21) a milovať sa nadprirodzenou nežnou a plodnou láskou*“ (KKC 1642).

Nevyhnutnou podmienkou je, aby táto láska bola prejavom slobodného rozhodnutia manželov a aby sa uskutočňovala v slobode. Aby rozvíjali vzájomnú úctu pre hodnotu druhého. Preto aj vonkajším

¹⁹ Porov. PETRUŠ, L.: Sexualita v knihe Pieseň Piesní. In: PALA, G. – PETRO, M.: *Zborník teologických štúdií*. Prešov : GTF PU, 2009, s. 103.

²⁰ Porov. OLFORD, S.F. – LAWES, F.A.: *Svätosť sexu*. [s.l.] : [s.n.], [s.a.], s. 48-55.

²¹ Porov. MAJKRZAK, H.: *O godności małżeństwa katolickiego*. Kraków : UNUM, 1997, s. 28-29.

vyjadrením rozhodnutia sa pre spoločný život je vyjadrenie vzájomného súhlasu, ktorý „dáva vznik manželstvu“.²²

V manželstve tak dostávajú manželia silu pre ich duchovný život, aby sa raz mohli stretnúť s Bohom už nie akoby v zrkadle, ale z tváre do tváre (Porov. 1Kor 13,12). „Sviatostná pomoc spočíva v tom, že zdokonaľuje prirodzenú lásku, upevňuje jednotu, posväcuje manželov, dáva im pomoc, aby boli prvými svedkami viery svojim deťom“.²³ Ich manželská láska je takým zrkadlom Božej lásky, ale vďaka Kristovej milosti sa k Božej láske neustále približuje a zdokonaľuje. To však nevyhnutne vyžaduje, aby manželia prežívali svoj vzťah v hlbokoj viere v Boha. Len takáto viera im umožní sa navzájom očisťovať od sebeckta, čo je podmienkou pre vytváranie jednoty. Bez hlbokoj viery sa vytráca samotný zmysel sviatostného rozmeru manželstva. Len v hlbokoj viere môžu prežívať manželstvo ako sviatostné stretnutie sa s Bohom a nie len ako partnerské spolužitie. Viera im dáva silu milovať skutočnou nezištnou láskou ako o nej píše sv. apoštol Pavol v Prvom liste Korintanom v 13. kapitole.

Z toho nevyhnutne vyplýva, že manželia budujú svoj vzájomný vzťah úmerne s ich duchovným rastom. Preto je pochopiteľné, že ich láska je podopretá silou modlitby, v ktorej vstupujú do vzťahu s Bohom, lepšie poznávajú svoje silné i slabé stránky a dokážu sa povzniesť nad zbytočné trápenia a ťažkosti. „Neprestajná“ modlitba im pomáha, aby nestratili zo zreteľa, že ten druhý je darom od Boha, ktorý v ňom prichádza (KKC 1605). Je nesmierne dôležité, aby sme nepodľahli pokušeniu *všednosti* a *samozrejmosti*, v ktorej si myslíme, že môj partner a v konečnom dôsledku aj Boh, nás už ničím nemôže prekvapiť a obohatiť.

Ak sa manželstvo prežíva vo sviatostnom duchu, teda spolu so vzťahom ku Ježišovi Kristovi, až potom môžu manželia naplno pochopiť hodnotu ich vzájomnej lásky a veľkosť povolania, ktoré sa im dostalo. Z teologickej reflexie rezultuje, že manželstvo, ktoré je prežívané ako sviatosť, nemôže byť založené na takej láske, ktorá je chápaná len ako pocit, vzruch, sympatia a pod.²⁴

Nie je ťažké si potom predstaviť, že vo viere prežívaný manželský vzťah môže skutočne fungovať, tak ako to chcel sám Boh. Ak ho však sami manželia nevylúčia zo svojho stredu, pretože bez Boha nemôžu okúsiť jeho prislúbenie: „...a budú jedným telom“ (Gn 2,24).

Všímajúc si dejinný pohľad na kresťanské manželstvo môžeme konštatovať, že manželský zväzok prechádzal v biblických dejinách postup-

²² CCEO, kán 817; CIC, kán. 1057, § 1; Porov. KKC 1625 – 626.

²³ ZVĚŘINA, J.: *Teologie agapé*. Praha : Scriptum, 1992, s. 279.

²⁴ Porov. SLODIČKA, A.: Sväté tajomstvo manželstva z aspektu byzantskej teológie. In: *Disputationes quodlibetales 2008*. Prešov : PU v Prešove GTF, 2008, s. 25.

ným vývojom, tak ako aj samotné zjavenie Boha, ktoré má progresívny charakter. Dnes už môžeme povedať, že manželská láska so všetkými jej zložkami telesnou duchovnou a plodnou má oveľa hlbší význam a zmysel, ako jej pripisoval starovek. Práve ona je tým základom, na ktorom stojí sviatosť rozmer manželstva. Je podstatou a jadrom sviatosti manželstva v tom zmysle, že práve ona je tým jedinečným priestorom, v ktorom sa manželia darujúc jeden druhému stretávajú so samotným Bohom, ktorý sa daruje im. Týmto sú okrem iného povolani aj k jedinečnému svedectvu o Bohu, pretože človeka neosloví nič viac ako láska druhého. A láska sa nakoniec stáva aj podmienkou pre vstup do Božieho kráľovstva (Porov. Mt 7, 21-23; Mt 25, 31-46).

Pri charakteristikách manželstva však nemožno zabudnúť ani na vieru, ktorá patrí k základným pilierom každého povolania k manželstvu. Prijat druhého z Božích rúk predpokladá slobodu, prijatie a nadšenie, ale aj riziko. Nemôžeme sa pred ním uchrániť. Žiadne životné poistenie pre manželov v tomto smere neexistuje. Nič nezaručí manželom úspech ich vzťahu. Ani samotná láska k tomu sama o sebe nestačí. Okrem pevnej vôle je potrebné aj veriť, že vo sviatosti manželstva s nami Boh uzatvára nerozlučiteľnú zmluvu. Viera je teda živý pohyb k tomu, v ktorého verí. Je živou odpoveďou na volanie toho, ktorý sa ukazuje v zjavení a priťahuje človeka v milosti. Teda kresťanská viera vždy má smerovať k živému Bohu, ktorý sa zjavuje v Ježišovi Kristovi. Jej sila preto závisí od Kristovho charakteru. Aj tí z nás, ktorí majú slabú vieru, majú toho istého silného Ježiša Krista ako ostatní.²⁵

Manželstvo a rodina približujú ľudí k Bohu svojím vnútorným obsahom a poslaním. Veď manželstvo a rodina, ako ustanovizeň života, je účasťou na stvoriteľskom Božom diele. Manželia sú v tom najvyššom slova zmysle Božími spolupracovníkmi. Stoja v službách Stvoriteľa, aby dávali život svojim deťom a privádzali ich k viere.²⁶ Vo viere sa totiž prebúdzajú charakter. Ten totiž znamená, že presvedčenie čelí skutočnosti. Všetko to, čo znamená vernosť, disciplína, vytrvalosť, to všetko vstupuje do viery. Aj úporný boj so skutočnosťou a vytrvanie v postoji napriek tomu, že sotva možno v dohľadnej dobe počítat so zjavným úspechom. Toto je viera dospelého človeka, muža, ženy, toto je viera, ktorá žije vernosti bez ilúzií.

Dvojaký vzťah

Kresťanská viera manželov je budovaná na dvojakom vzťahu: vzťahu k sebe navzájom a na vzťahu k Bohu. V tomto dvojakom vzťahu

²⁵ FERGUSON, S.B.: *Kresťanský život*. Bratislava : Porta libri, 2002, s. 67-68.

²⁶ JANÁČ, P.: *Rodina na ceste k Otcovi*. Námestovo, Habovka : RKFÚ Habovka, 1999, s. 40-41.

manželských partnerov musia prevládať typické znaky spoločného života, ako sú láska, vernosť, či nerozlučnosť. Láska v kresťanskom manželstve by sa mala prejavovať vo vzájomnom uznaní plnej rovnocennosti partnerov, v obojstrannej pomoci k čím lepšiemu individuálnemu tvorivému sebauplatneniu, vo vzájomnej starostlivosti o telesné, duševné a sociálne zdravie, ale aj v spoluzodpovednosti za duchovný rast a dosiahnutie životného cieľa.

Hlavne duchovný rast je rastom viery, rastom k zrelosti kresťana, ktorá spočíva v láske. Veď napokon, manželstvo je zväzok osôb v láske. A lásku môže prehĺbiť a strážiť iba Láska. Tá Láska, ktorá je rozliata v našich srdciach skrze Svätého Ducha, ktorého sme dostali (Porov. Rim 5,5). Apoštol zohýna kolena pred Pánom a prosí ho, nech „*vám dá ... aby skrze jeho ducha mocne zosilnel váš vnútorný človek*“ (Ef 3,16). Táto sila vnútorného človeka je potrebná v rodinnom živote, najmä v kritických chvíľach, najmä vtedy, keď sú manželia povolávaní prekonávať ťažké skúšky lásky, čo v liturgickom obrade manželského súhlasu vyjadrili slovami.

Hoci manželstvo pochádza z Božieho ustanovenia, opiera sa tiež o čisto ľudský element. Vzniká ako zväzok na základe slobodného súhlasu obidvoch strán. Tento dobrovoľný akt vôle – je podľa pápeža Pia XI. – pre uzatvorenie manželstva absolútne posledný a nevyhnutný (Porov. CC 104). „*Z platného manželstva vzniká medzi manželmi zväzok, ktorý je svojou prirodzenosťou trvalý a vylučný; okrem toho v kresťanskom manželstve sú manželia osobitnou sviatosťou posilnení a akoby posvätení na povinnosti a dôstojnosť svojho stavu*“ (KKC 1638). Manželstvo teda vzniká z vôle Božej i ľudskej. Od Boha pochádza jeho ustanovenie, cieľ i práva a od ľudí vzájomné dávanie sa jeden druhému. Manželské zjednotenie, ktoré sa realizuje na rovine tiel, charakterov i srdc, úmyslov i vôle, je umocnené cez dar nového zjednotenia lásky, ktorú kresťanským manželom dáva Svätý Duch počas vyslúženia sviatosti manželstva a tiež počas jeho trvania.²⁷ Túto skutočnosť potvrdzuje aj Boží služobník pápež Ján Pavol II. keď píše: „*Bob však v Kristovi, Pánovi, berie túto ľudskú požiadavku, potvrdzuje ju, očisťuje, povznáša a sviatosťou manželstva zdokonaľuje. Duch Svätý, vyliaty pri sviatosťnom slávení, poskytuje kresťanským manželom dar nového spoločenstva lásky, ktoré je živým a skutočným obrazom tej jedinečnej jednoty, ktorá robí z Cirkvi nedeliteľné tajomné telo Pána Ježiša*“ (FC 19).

Láska je pravá vtedy, keď tvorí dobro osôb a spoločenstiev, tvorí ho a dáva iným. Ba kto v mene lásky vie byť náročný k sebe samému, môže

²⁷ Porov. BORUTKA, T.: *Prawa osoby ludzkiej*. Kraków : Wydawnictwo naukowe PAT, 2000, s. 68.

tiež žiadať lásku od druhých. Lebo láska je náročná. Taká je v každej životnej situácii, taká je ešte viac pre toho, kto sa otvorí evanjeliu.²⁸

Ozajstná manželská láska sa napája na Božiu lásku a vedie i obohacuje ju vykupiteľská moc Ježiša Krista a spasiteľná činnosť Cirkvi, aby sa manželia účinne priviedli k Bohu a dostalo sa im pomoci a povzbudenia pri vykonávaní vznešených otcovských a materinských povinností. Preto sa kresťanskí manželia posilňujú a sťahy zasväcujú osobitnou sviatosťou, aby dôstojne plnili povinnosti svojho stavu. Jej pôsobením konajú svoje manželské a rodinné poslanie naplnení Duchom Ježiša Krista, ktorý preniká celý ich život vierou, nádejou a láskou, a tak napredujú čím ďalej tým viac vo svojej vlastnej dokonalosti a vzájomnom posväcovaní, a teda aj v spoločnej oslave Boha (GS 48).

Kresťanskí manželia sú si navzájom, pre svoje deti a ostatných príbuzných, spolupracovníkmi milosti a svedkami viery. Sú vlastne prvými vierožvevcami a vychovávateľmi svojich detí. Slovom i príkladom ich priučajú kresťanskému i apoštolskému životu, múdro im pomáhajú pri volbe povolania a keď u nich prípadne objavia duchovné povolania, napomáhajú ho so všetkou starostlivosťou (Porov. AA 11).

Manželský apoštolát sa uskutočňuje vo viere, nádeji a láske, ktoré Svätý Duch rozlieva v srdciach všetkých členov cirkvi. Ba prikázanie lásky – najväčšie Božie prikázanie – ukladá všetkým veriacim, aby sa pričínili o väčšiu Božiu slávu približovaním jeho kráľovstva a o večnú spásu všetkých ľudí, aby poznali jedného pravého Boha a toho, ktorého poslal, Ježiša Krista (Porov. AA 3).

Manželia v kresťanskom manželstve vedia, že v úlohe životodarcov a vychovávateľov – a to je pokladané za ich vlastné poslanie – sú spolupracovníkmi a sťahy tlmočníkmi lásky Boha Stvoriteľa. Preto by mali túto svoju povinnosť plniť zodpovedne, ako ľudia a kresťania. Poslušní a úctiví voči Bohu si majú v spoločnej zhode a spoločným úsilím utvoriť správny úsudok. Pritom majú pozeráť na vlastné dobro a jednak na dobro detí (GS 50).

Keď sú rodičia prví v dobrom príklade a rodinnej modlitbe, potom aj deti, ba všetci, čo žijú v spoločnom rodinnom kruhu, ľahšie nájdu cestu k ľudskosti, spáse a svätosti. Manželia zas, vyznačení dôstojnosťou otcovského a materinského poslania, budú svedomito plniť svoje vychovávateľské povinnosti, ktoré sa vzťahujú prvom rade na nich, najmä čo sa týka náboženstva (GS 55).

²⁸ Porov. DUDA, M.: *Ważność rodziny wobec alternatywnych form życia małżeńskiego – rodzinnego. Zarys problematyki* In: *Rodina nadej budúcnosti*. Košice : TF KE, ES KE, mesto Košice, 2008, s. 189.

Kresťanskú lásku však nabúrava hriech. Spoločenstvo lásky medzi Bohom a ľuďmi, ktoré je obsahom Zjavenia a skúsenosti viery Izraela, nadobúda významné vyjadrenie v manželskom zväzku, uzavretom medzi mužom a ženou. Preto ústredný výrok zjavenia, že "Boh miluje svoj ľud", opakujú aj živé a konkrétne slová, ktorými si muž a žena vyznávajú svoju manželskú lásku.²⁹

Puto ich lásky sa stáva obrazom a symbolom zmluvy, ktorá spája Boha s ľuďmi. Naproti tomu hriech, ktorý narúša manželskú zmluvu, stáva sa obrazom nevery ľudu voči svojmu Bohu: modloslužba je prostitúciou, nevera cudzoložstvom, neposlušnosť voči zákonu odmietnutím voči Pánovej manželskej láske. Avšak nevernosť izraelského ľudu neničí Pánovu večnú vernosť, a preto vždy verná Božia láska sa predkladá ako vzor úzkeho vzťahu vernej lásky, ktorá má byť medzi manželmi a ktorá buduje ich vieru (FC 12).

Táto kresťanská viera má byť teda odovzdávaná deťom prostredníctvom výchovy. Právo a povinnosť kresťanských manželov vychovávať deti zdôrazňuje aj Boží služobník pápež Ján Pavol II. v mnohých svojich vyjadreniach. Ide mu hlavne o antropologické a teologické prehĺbenie tohto prirodzeného a nepopierateľného práva. Úloha vychovávať deti má korene v poslaní rodičov spolupracovať na stvoriteľskom Božom diele. Táto výchova k viere má prameniť z ich osobnej viery (LR 11).

Viera je teda pre kresťanských manželov cestou, po ktorej treba kráčať s nádejou, aby spoznali cieľ. Je to akési vyznanie lásky k Bohu. A tak Božie oslovenie vedie k osloveniu človeka, k modlitbe, ako najdôležitejšiemu výrazu viery. Keďže veriaci vie, že Boh ho akceptuje, je schopný novým spôsobom akceptovať seba, ľudí okolo seba i okolitý svet. Tak sa viera stáva skutkom, premieňajúcim život a svet.

Záver

Manželstvo je sviatosť, je to dar od Boha, ktorý vidí potreby svojho ľudu. Každý človek hľadá naplnenie svojho života, rozmýšľa nad tým, čo je jeho životným poslaním. Každý, kto cíti povolanie do manželstva, hľadá, kto je ten pravý na ceste životom. I dnes zostáva veľká túžba po stabilnom, trvalom a spoľahlivom vzťahu. No pochybnosť, či táto túžba nájde v manželstve svoje naplnenie, je veľká aj vzhľadom na stroskotanie veľkého počtu manželstiev. Bežným javom v dnešnej dobe je, že mladý človek má problém povedať alebo sľúbiť svoje áno na celý život. Akoby nechcel brať na seba celoživotné záväzky. Pozorujeme jeho istý strach pred takýmto rozhodnutím. Počet sobášov a počet narodených detí

²⁹ Porov. TIRPÁK, P.: *Duszpasterska odpowiedź kościoła na współczesny kryzys małżeństwa*. Kraków : WN PAT, 2008, s. 221.

z roka na rok klesá, počet kohabitácií, rozvodov a detí narodených mimo manželstva rastie.

Preto je Cirkev a zároveň aj spoločnosť dlžná manželstvu fundamentálnu pomoc, aby obstálo v krízach. Manželstvo a rodina je v súčasnosti oslabovaná hodnotovo, morálne, ale aj postavením v spoločnosti a narušujú ju aj nevhodné sociálne a ekonomické podmienky. Manželom chýba presvedčenie, že pre osobný vývoj môže byť prínosom zdravé prekonávanie dlhšie trvajúcich kríz v manželstve. Je úlohou Cirkvi napomáhať manželom v ich snažení sa o šťastné a vydarené manželstvo. Veď mnohé manželstvá sa nerozpadajú len preto, že manželia iba tak svojvoľne stratili chuť, ale kvôli tomu, že už viac naozaj nevládzu. Pre morálnu teológiu preto ťažkosti v partnerstve a v manželstve predstavujú centrálny problém.

Mohli by sme, na základe empirického pozorovania súčasných manželstiev vysloviť postulát, že narastajúca kríza v manželstve a v rodine je dôsledkom narastajúcej krízy človeka. Je to kríza v ňom samom, v jeho vzťahoch k sebe, k druhým ľuďom, k svetu, ale hlavne k Bohu. Tak veci, peniaze, prestíž, sláva, pôžitky, začali z vedomia človeka vytláčať mravné dobré a hodnoty i vieru v transcendentno. Človek stráca zmysel pre zodpovednosť, hodnotu a pre pravdu. Výmena hodnoty viery za konzumné hodnoty spôsobila osobnostné rozpoltenie človeka.

Zoznam použitej literatúry

- BORUTKA, T.: *Prawa osoby ludzkiej*. Kraków : Wydawnictwo naukowe PAT, 2000, 141 s.
- CODEX IURIS CANONICI (1983), Bratislava : KBS, 1996, 894 s.
- CODEX CANONUM ECCLESIAE ORIENTALIIUM (1990), Rím : Vidavnicтво OO. Vasilijan, 1993, 845 s.
- Dekrét o laickom apoštoláte APOSTOLICAM ACTUOSITATEM. In: Polčin S.: Dokumenty Druhého Vatikánskeho Koncilu II. Rím : SÚSCM, 1970, s. 145-182.
- DUDA, M.: Ważność rodziny wobec alternatywnych form życia małżeńsko – rodzinnego. Zarys problematyki In: *Rodina nadej budúcnosti*. Košice : TF KE, ES KE, mesto Košice, 2008.
- DUFOR, X.L. et al.: *Slovník biblickej teológie*. Trnava : Dobrá Kniha, 2003, 580 s.
- ĎURICA, J.: Komentáre a marginálie Jeruzalemskej Biblie k Pentateuchu. Trnava : Dobrá Kniha, 1998, 260 s.
- FERGUSON, S.B.: *Kresťanský život*. Bratislava : Porta libri, 2002, 206 s.
- HERIBAN, J.: Úvod do Knihy proroka Ozeáša. In: *Sväté Písmo Starého i Nového zákona*. Rím : [s.n.], 1995, s. 1870-1882.

- JÁN PAVOL II.: Apoštolská exhortácia *FAMILIARIS CONSORTIO* (1981). O úlohách kresťanskej rodiny v dnešnom svete. Trnava : SSV, 1993, 198 s.
- JÁN PAVOL II.: Apoštolský list rodinám pápeža Jána Pavla II. GRATISSIMAM SANE (1994). <http://www.kbs.sk/?cid=1117282146>.
- JANÁČ, P.: *Rodina na ceste k Otcovi*. Námestovo, Habovka : RKFÚ Habovka, 1999, 141 s.
- KASPER, W.: *Teologie křesťanského manželství*. Brno : CSDK, 1997, 92 s.
- KATECHIZMUS KATOLÍCKEJ CIRKVI*. Trnava : SSV, 1999, 918 s.
- KOLEKTÍV AUTOROV: *Nový biblický slovník*. Praha : Návrat domů, 2009, 1246 s.
- KYSELICA, J.: *Úvod do Pentateuchu*. Bratislava : ALOISIANUM, 1997, 205 s.
- MAJKRZAK, H.: *O godności małżeństwa katolickiego*. Kraków : UNUM, 1997, 117 s.
- Manželská čítanka*. Olomouc : MCM, 1991, 146 s.
- MICHALOV, J.: *Sedem sviatostí*. Bratislava : LÚČ, 2002, 152 s.
- MICHANČOVÁ, S.: Moc ublíženia a moc odpustenia. In: *Viera v moc a moc viery*. Banská Bystrica : KETM PF UMB, 2007.
- MOJZEŠ, M.: Vysluhovanie sviatostí ako teológia. In: *Vysluhovanie sviatostí podľa Malého trebníka (Recensione ruthena)*. Prešov : PU v Prešove GTF, 2007, s. 46-52.
- OLFORD, S.F. – LAWES, F.A.: *Svätost sexu*. [s.l.] : [s.n.], [s.a.], 79 s.
- Pastorálna konštitúcia o Cirkvi v súčasnom svete GAUDIUM ET SPES. In: Polčín S.: *Dokumenty Druhého Vatikánskeho Koncilu I*. Rím : SÚSCM, 1968, s. 225-340.
- PAVOL VI.: Apoštolské povzbudenie EVANGELII NUNTIANDI (1975). O ohlasovaní evanjelia v dnešnom svete. Zvolen : ZDRUŽENIE Jas, 1992, 64 s.
- PETRUŠ, L.: Sexualita v knihe Pieseň Piesní. In: PALA, G. – PETRO, M.: *Zborník teologických štúdií*. Prešov : GTF PU, 2009, s. 97-113.
- PIUS XI.: Encyklika CASTI CONNUBII (1930). O kresťanském manželství. Velehrad : Nakladatelství dobré knihy Olomouc, 1948, 103 s.
- RINDOŠ, J.: *Proroci*. Bratislava : [s.n.], 1999, 113 s.
- SALAŮN, P.: *Żyjący w separacji, rozwiedzeni*. Poznań : Wydawnictwo „W drodze“, 1997, 216 s.
- SCHMAUS, M.: *Sviatosti*. Bratislava : RKCMBF UK, 1992, 437 s.
- SLODIČKA, A.: Kresťanské manželstvo z aspektu byzantskej duchovnosti. In: *Viera a život*. Trnava : Dobrá Kniha, roč. 18, č. 6, 2008, s. 63-70.

- SLODIČKA, A.: Sväté tajomstvo manželstva z aspektu byzantskej teológie. In: *Disputationes quodlibetales 2008*. Prešov : PU v Prešove GTF, 2008, s. 22-35.
- SVÄTÝ AUGUSTÍN: *Vyznania*. Bratislava : LÚČ, 1997, 454 s.
- SVÄTÉ PÍSMO. Trnava : SSV, 1998, 925 s.
- TIRPÁK, P.: *Duszpasterska odpowiedź kościoła na współczesny kryzys małżeństwa*. Kraków : WN PAT, 2008, 271 s.
- Vieroučná konštitúcia o Cirkvi LUMEN GENTIUM. In: Polčín S.: *Dokumenty Druhého Vatikánskeho Koncilu I*. Rím : SÚSCM, 1968, s. 59-153.
- ZVĚŘINA, J.: *Teologie agapé*. Praha : Scriptum, 1992, 204 s.